

Türkçeyi Özenli Kullanmak Hepimizin Sorumluluğudur

Dil bozuldukça anlamak zorlaşıyor

Ne yazık ki dilimize yerleşen yabancı kökenli sözcüklerin etkisiyle Türkçenin özensiz kullanımı hızla yaygınlaşıyor. Türkçeyi bu şekilde kullananların sözde gerekçesi de hazır: “Karşılığının Türkçede olmayışı.”

Örnek vermem gerekirse: geçenlerde, “*onlayn (İng. online) aplikasyonla (İng. application) pizza order (İng. order) ettim*” dendiğini duydum. *Online application* yerine “çevrimiçi uygulama”, *order* yerine “ısmarlama” denilemez miydi?

Televizyonda yayınlanan bir tartışma izlencesinde, konuşması kesilen bir katılımcı bu duruma karşı çıktığında oturma yöneticisi şöyle cevap veriyor: “Bu bir tartışma programı”, “program *interaktif* gidiyor”. Hep bir ağızdan konuşmalar sürdürülünce, oturma yöneticisi, tartışmayı kendisinin yönettiğini vurgulamak için şu tümceyi kuruyor: “Tartışmayı ben *modore* ediyorum”.

Bir başkası ruhsal açıdan güçsüz düştüğünü anımsatmak için “*down* oldum”, öteki *özellikli* demek varken “*spesifik* (Fr. *spécifique*)” diyor.

Bu örnekler, yeteneksizliğin Türkçemizde değil, Türkçe konuşamayanlardan kaynaklandığını göstermiyor mu?

Tandans (Fr. *tendance*) yerine eğilim, antant (Fr. *entente*) yerine uzlaşma, global (Fr. *global*) yerine küresel, referans (Fr. *référence*) yerine kaynak, iletişim (Fr. *communication*) yerine iletişim, inovasyon (İng. *innovation*) yerine yenileşim, rezerv (Fr. *réserve*) yerine birikim, proses (İng. *process*) yerine süreç, provoke (Fr. *provoqué*) yerine kıskırtmak, onlayn (İng. *online*) yerine çevrimiçi, link (İng. *link*) yerine bağlantı, rezilyans (İng. *resilience*) yerine dayanıklılık, dijital (İng. *digital*) yerine sayısal sözcüğünü kullandığımızda anlaşılması daha mı zor?

Yapacağım yerine, İngilizceye benzetmeye çalışılarak sıkça kullanılan, “*yapıyor olacağım*” var *bir de; I will be doing* der gibi.

Yapılma olasılığı yerine *yapılabilite* sözcüğünü kullananların sayısı da az değil.

Refere etmek, active etmek, point etmek, confirm etmek, handle etmek, check etmek, bypass etmek, push etmek, assign etmek, lead etmek şeklinde konuşanlar var. Yarı İngilizce, yarı Türkçe...

Ülkemizdeki İngilizce işyeri adları ise saymakla bitmiyor. Belli bir işyeri ile çakışmaması için tam adlarını veremeyeceğim ama sıkça kullanılanlar şunlar:

Holiday, land, carpet, shopping center, bazaar, grill, paradise, pension, pasha, boutique, house, star, sky, club, grand, hotel, palace, bar, rent a car, resort, sea, marina, beach, garden, queen, cafe, moonlight, mall v.b.

Rusya’da, İngilizce sokak adı yok, diye biliyorum. Fransa’da, bir işyerine İngilizce ad verildiğini duymadım. Ülkemizde ise çoğu işyerinde Arapça yazılar asılı. Türkçe sözcüklerin Amerikan aksanıyla söylenmeye çalışılmasına ne demeli? Bu şekilde giderse, birbirimizi anlamamız olanaksızlaşır, dilde gerileme hızlanır, sonuçları da ülkemiz için iyi olmaktan uzaktır.

Televizyonlarda yayınlanan tartışma izlencelerinde katılımcıların birbirlerini zaman zaman yanlış anladıklarını gözlemlemiştir. Kullanılan sözcüklerin ansızın bir tartışma ortamı oluşturması, sonrasında sözü söyleyen konuşmacının aslında o sözü, o anlamda söylemediğini açıklamaya çalışması, diğer katılımcıların yanlış anlaşılma sonrasında sözü söyleyen adına, “o sözle aslında şöyle denilmek istendi” gibi ayrıntılı açıklamalar yapmaya çalışmaları, sıkça karşılaştığımız durumlardır. Bu izlencelerde, söylenen bir söz nedeniyle saatlerce bir kavramın çevresinde dönüp durulduğu zamanlar olmaktadır.

Yargıtay Onursal Başkanı Prof. Dr. Sami Selçuk, katıldığı bir televizyon izlencesinde, hukukun diliyle ilgili önemli bir öneride bulunuyor:

“Hukukun düzelmesi için hukuk dilinin düzelmesi lazım.”

Bu öneriyle, Cumhuriyetin ilk yıllarında Avrupa’dan, Türkçeye çeviri yapılarak alınan ve yürürlüğe giren yasalarımızdaki yabancı sözcüklerin neden olduğu yorum farklarına bağlı olarak yaşanmakta olan sorunların çözülmesi gerektiği konusuna dikkat çekildiğini değerlendiriyorum. 1926 yılında yürürlüğe giren ve İsviçre’den alınan Medeni Kanun ile yine aynı yıl yürürlüğe giren ve İtalya’dan alınan Ceza Kanunundaki, yabancı kökenli sözcüklerin anlamları tam olarak karşılanamadığında, buna yorum yoluyla çözüm bulunmaya çalışılması, sonrasında ise uygulamada farklı kararların verilmesi sözkonusu.

Selçuk, “Önce Dil”¹ kitabında, bu konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapıyor:

“... yasaların anlaşılır dille yazılmamaları, uyuşmazlıkları çoğaltıp mahkemelerin yükünü ağırlaştırmaktadır.”

Selçuk’un, sözcüklerin anlaşılır olması için verdiği bir örneği burada paylaşmak istiyorum:

“... Türk çocuğuna ‘talil, istikra’ dersiniz, hiçbir şey anlamaz; sözlüğe bakar ve ezberler. Ama, ‘tümdengelim, tümevarım’ dediği anda Türk’ün zekası çağrışımlarla uyanacak, düşünmeye başlayacaktır. Öyleyse, ezbercilikten kurtulmak, sorgulamak, çözümlenmek, düşünebilmek ve düşündürmek için var gücümüzle ana dilinin köklerinden üretilen kavram dağarcığımızı zenginleştirmek zorundayız.”

Hukukta iyileştirme olması için nasıl ki öncelikle hukuk dilinin düzeltilmesi gerekiyorsa, eğitim, tıp, mühendislik gibi pek çok alanda kullanılmakta olan dilin de iyileştirilmesi gerekiyor.

Dili düzeltmenin öncelikli bir konu olduğunu vurgulamak için Nermi Uygur’un, *Dilin Gücü*² kitabından bir alıntıyı da burada paylaşmak istiyorum:

“Anlatıldığına göre Konfüçyus’a bir gün sormuşlar:

Bir ulusun yönetimi sana bırakılsaydı ilkin ne yapardın? Ne demiş bileceksiniz, Konfüçyus. İlkin dili düzeltirim demiş. Kanıtı da şöyle:

Dil düzgün olmayınca söylenen söylenmek istenen değildir; söylenen söylenmek istenen olmayınca yapılması gereken yapılmadan kalır; yapılması gereken yapılmadan kalınca törelerle sanat

¹ Sami Selçuk, Önce Dil, İmge Kitabevi, Ankara, 2019

² Nermi Uygur, Dilin Gücü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019

geriler; törelerle sanat gerileyince de adalet yoldan çıkar; adalet yoldan çıkınca halk çaresizlik içinde kalır. İşte bundan, söylenmesi gereken başıboş bırakılmaz. Bu her şeyden önemlidir.”

Dildeki bozulma sürecinin bizi birbirimizi anlamaktan uzaklaştırdığına, birbirini anlamayan insanların birbirlerini sevmediklerine, birbirini sevmeyen insanların da birbirleriyle çatıştıklarına tanık oluyoruz. Bu nedenle, Türkçeye sahip çıkmak, onu yabancı sözcüklere karşı korumak ve geliştirilmesine yardımcı olmak her yurttaşın görevi olmalı.

Sadece Türkçe mi yabancı dillerden sözcük alıyor?

Farklı topluluklarla geliştirilen ilişkiler sonrasında diğer dillerden gelen yabancı sözcüklerin Türkçemiz üzerinde olumsuz etkileri olmuştur; olmaya da devam etmektedir.

Kuşkusuz tek taraflı bir sözcük alışverişinden söz edemeyiz. Türkçeden de diğer dillere geçen pek çok sözcük olmuştur. 2000 yılında, Bulgaristan'ın Filibe (Plovdiv) kentinde *fincan, çakiya (çakı), vişne, yorgan, kebab, şapka, terlik* gibi sözcükleri duyduğumda, Türkçeden Bulgarcaya verdiğimiz sözcüklere tanık olmuş, bir kâğıt parçasına bu sözcükleri yazmıştım. Konu, Türkçeden diğer dillere verdiğimiz sözcüklere geldiğinde o kâğıdı buldum. Bulgaristan'da günlük konuşmalar sırasında duyduğum pek çok Türkçe sözcük, Prof. Dr. Günay Karaağaç tarafından hazırlanan *Türkçe Verintiler Sözlüğünde*³, Bulgarcaya yerleşen sözcükler arasında yer almakta. Sözlüğün giriş kısmında, 1998 yılında yayımlanan *Bulgarcadaki Yabancı Sözcükler Sözlüğünde* 3548 sözcüğün Türkçe olduğu belirtilmiş. Söz konusu *Türkçe Verintiler Sözlüğünde*, Arnavutça, Sırpça, Hırvatça, Çince, Makedonca, Ermenice, Yunanca, Rusça, Arapça, Farsça, Romence, Fince, Çekçe gibi dillere geçen pek çok Türkçe sözcük yer alıyor.

Diller arası sözcük alışverişi, diğer topluluklarla geliştirilen ilişkilerin doğal bir sonucu olarak kabul edilebilir. Toplular, kendilerinde olmayan bir üretim biçimi varsa, bununla ilgili dışarıdan aldıkları sözcüklerin dillerine yerleşmesine çoğu zaman engel olmakta çaresiz kalmaktadırlar. Diğer taraftan, dilin, ortak ülküyle birbirlerine bağlı yurttaşlar arasındaki iletişimin doğru bir şekilde yapılmasına engel olabilecek şekilde bozulmamasına da özen gösterilmesi gerekiyor. Tarihsel süreçte, usumuzu çok da yormadan, Türkçede karşılıklarını da düşünmeden dilimize aldığımız yabancı sözcüklerle ilgili olarak yapılan yanlışlardan örnekler verdiğimizde bunun önemini daha iyi anlayabiliriz.

Geçmişte yabancı sözcükler Türkçeye alınırken yapılan yanlışlar

Farklı dönemlerde, örneğin, İslamiyet'in kabulünden sonra bilimde Arapçanın, sanatta Farsçanın, Tanzimat ile birlikte, dilimizde olmayan terimler için Fransızcanın, bugünse bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle İngilizcenin etkili olduğunu, bu dillerden sözcükler alınırken zaman zaman da hatalar yapıldığını görmekteyiz.

Örneğin, bazı sözcüklerin Fransızcadan Türkçeye alınması sırasında yapılan yanlışları, Sermet Sami Uysal'ın, *Türkçede Yaratılan “Fransızca” Sözcükler ve Türkçede Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler*⁴ kitabında görmek mümkün. Uysal'ın kitabında, Fransızcada olmayan ancak Türkçede

³ Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008

⁴ Sermet Sami Uysal, *Türkçede Yaratılan “Fransızca” Sözcükler ve Türkçede Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014

kullandığımız sözde Fransızca sözcüklere örnekler verilmiş. Bonfile bunlardan biri; Fr. *bon*, iyi ve Fr. *filet*, sırt eti'nin birleştirilmesinden meydana gelmiş. Fransızcada *bonfilet* diye bir sözcük yok. Fransızlar sadece sırt eti anlamında *filet* sözcüğünü kullanmakta. Oysa sırt eti anlamına gelen *filet*, dilimizde başına iyi anlamına gelen *bon* sözcüğü eklenerek “bonfile” şeklinde kullanılmakta. Kasaptan et alırken doğrudan “sırt eti istiyorum” desek acaba anlaşılmaz mıydı? “İyi sırt eti” anlamına gelen ve sadece ezberlersek ne anlama geleceğini bilebileceğimiz yabancı bir sözcüğü yanlış olarak kullanmayı neden sürdürüyoruz?

Bir başka örnek, Fr. *bon*, iyi + *service*, hizmet sözcükleriyle ilgili yapılan yanlışdır. *Bonservice* şeklinde bir sözcük Fransızcada yoktur ama, Türkçede işinden ayrılan bir kimsenin iyi, işe yarar olduğunu ilgili kişiye söyleyen yazıyı tanımlamak için kullanılmaktadır.

Yukarıdaki örnekler, Fransızcada olmayan, ancak öykünme yoluyla Türkçeye alınan yabancı sözcükler için verilmiştir.

Aynı kitapta, Fransızcada olan, ancak Türkçede anlamları değiştirilen sözcüklere de dikkat çekilmektedir. Örneğin, eşofman (Fr. *échauffement*) sözcüğü, Fransızcada ısınma anlamına gelirken, Türkçede sporcuların giydikleri iki parçalı giysi için kullanılmaktadır.

Türkçede bir başka anlamı değiştirilmiş Fransızca sözcük de fabrikatör (Fr. *fabricateur*) sözcüğüdür. Fransızcada uydurukçu, yalancı anlamına gelen bu sözcük, Türkçede fabrika sahibi anlamında kullanılmaktadır. Fransızlar ise fabrika sahibi anlamına gelen *fabricant* ya da sanayici anlamına gelen *industriel* sözcüklerini kullanmaktalar.

Fransızcada *télégraphe*, telgraf aleti, *télégramme* telgraf için kullanılmaktadır. Telgraf kendi dilinde iletiyi gönderen aygıt anlamında kullanılırken, Türkçede gönderilen ileti anlamında kullanılmaktadır.

En çarpıcı örneklerden biri de *kurs görmekte olan, kursa giden* anlamında kullandığımız kursiyer sözcüğüdür. Fransızcada *coursier*, at anlamına gelmektedir.

En büyük sorunlarımızdan biri de, bana göre, geçmişte olduğu gibi yabancı dil özentisinin ve dil bilincinden uzak bir umursamazlığın toplumumuzda baskın oluşu. Bundan hızla kurtulmamız gerekiyor. Yabancı sözcükler kullanılarak Batılı olunmuyor, tam tersi gülünç duruma düşülüyor. Bu durum sadece bize özgü de değil. Örneğin, Tolstoy'un ünlü romanı Savaş ve Barış'ta, pek çok Rus kendi aralarında Fransızca konuşur. Toplumun üst katmanlarında, aşırıya kaçan bir Fransızca özentisi vardır. Fransızcanın yaygınlığının boyutunu göstermesi ve buna çareler aranmasına örnek olması açısından romanın bir bölümünde yapılan şu değerlendirme ilgi çekicidir:

“Juli'nin salonunda, Moskova'nın çoğu salonlarında olduğu gibi yalnızca Rusça konuşma kararı verilmişti, yanlışlıkla Fransızca konuşanlar başış komitesi yararına ceza ödüyorlardı.”⁵

Yabancı dilde öğretimin Türkçeye etkileri

⁵ Lev Tolstoy, Savaş ve Barış, Can Sanat Yayınları, Çevirenler: Zeki Baştınar, Nazım Hikmet Ran, İstanbul, 2012

Türkiye’de, resmi dili Türkçe olan, Türkçe konuşan bizlerin, bir kısmımızın, yabancı dille öğrenim görmemizle ilgili olarak Prof. Dr. Aydın Köksal, *İz Bırakanlar-8*⁶ kitabında,

“İngilizce eğitim yapan üniversiteler açarak kendi çocuklarınızı tekniğin ve bilimin uzaktan bir izleyicisi, bir çevirmeni, aracısı, -komisyonusu- konumuna düşürsünüz”, demektedir.

Ben, Türkçe öğretim veren bir Lise’den sonra yabancı dille öğretim veren bir Üniversite’de ilk yıl, İngilizce hazırlık okulunda okudum. Birinci yılı İngilizceye hazırlık süreci ile geçirdikten sonra Lisede öğrendiğim temel bilimlerden matematik, fizik ve kimya konularını, bir yıllık aradan sonra tekrar ama İngilizce olarak öğrenmeyi sürdürdüm. Bu kez de Lisede öğrendiğim temel bilim terimlerini anımsamam ve İngilizce karşılıklarını öğrenmem gerekti.

Eğer yabancı dildeki kaynaklardan yararlanılabilecek düzeyde bir İngilizce Lisede öğretilmiş, Üniversitede ise Lisedekine göre daha ayrıntılı işlenen matematik, fizik ve kimya konuları Türkçe olarak okutulmuş, öncelikle iş alanıyla ilgili ve gerekli İngilizce yeterli bir düzeyde öğretilmiş olsaydı, benim düşünceme göre, Üniversite’de öğretilen konular Türkçe olarak çok daha iyi anlaşılabilir, iş yaşamı için gerekli bilgilerin öğrenilmesinde çok daha hızlı sonuçlar alınabilecekti. Böylece öğrenciler, İngilizce sözcüklerin karşılıklarını anlamak için geçirecekleri zamanlarını, iş alanlarıyla ilgili bilgi altyapılarını güçlendirmek için kullanabileceklerdi. Elbette, gerektiğinde İngilizce kaynaklardan da yararlanarak. Ne yazık ki, yabancı dildeki öğrenim hayatından sonra çalışma yaşamına başlayan kişilerin, ben dahil, iş alanlarıyla ilgili konularda yarı İngilizce yarı Türkçe şeklindeki bir konuşma ve yazma döngüsüne girdiğine çokça tanık oldum. Türkçenin karşı karşıya olduğu zararlardan biri de yabancı dilde öğretim kaynaklıdır; buna bir çözüm bulunması gereklidir.

Ne yapılmalı?

İlk bulan, ilk oluşturan, ilk üreten, o her neyse, adını da kendisi koyma önceliğini elinde tutmaktadır.

Bu bir buluş, bir yöntem, bir uygulama ya da bir ürün olabilir.

Bugün, dilimizde çoğalan yabancı sözcükleri yoğun olarak, hızla gelişen bilişim alanındaki yurtdışı kaynaklı ürün ve uygulamalarda görüyoruz.

En doğrusu, sözkonusu ürünleri bizim üretebilmemiz ve Türkçe olarak adlandırabilmemiz. Ancak, bunun olamadığı durumda, ne yapılmalıdır?

Verilecek cevap şudur: Türkçe, yabancı dillere karşı özenle korunmalıdır.

İlk akla gelen koruma önlemi, yasal düzenlemelerin yapılmasıdır; ancak, bu konuda önce Ali Püsküllüoğlu’nun şu yorumuna kulak vermekte fayda var:

*“Diller yasayla korunmaz. Diller, o dili kullanan toplumun koruması altındadır. Bir toplum, anlaşma aracı olan dilinin kişiliğini yitirmesini istemiyorsa, bunu başarır, onu yasalara gereksinim kalmadan korur, geliştirir.”*⁷

⁶ Prof. Dr. Aydın Köksal, *İz Bırakanlar-8*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014

⁷ Ali Püsküllüoğlu, *Dile Karşılmaz mı?*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2016

O zaman, öncelikle öğretimin tüm seviyelerinde Türkçe bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Okullarımızda Türkçe, etkin şekilde öğretilmelidir.

Öğretimin yabancı dilde yapılması konusu yeniden gözden geçirilmelidir.

Türkçenin yabancı sözcüklerden arındırılmasına yönelik çalışmalar genişletilmeli, tüm uğraş alanlarını kapsayacak şekilde sürdürülmelidir.

Türkçe, okullarda, devlette ve devletle olan yazışmalarda, yazılı ve görsel basında, edebiyat dünyasında özendirilmelidir.

Dil konusu hepimizi ilgilendirmektedir; öyle ki 26 Eylül 1932 günü, Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilen, Türkçenin tarihçesi, özleştirilmesi, varsıllaştırılması ve geleceği gibi konuların tartışıldığı Birinci Türk Dili Kurultayı'na toplumun her kesiminden yurttaşlar davet edilmiş, katkılarından yararlanılmıştır.

O nedenle dil, öncelikle o dille düşünen, konuşan ve yazan tüm yurttaşların sorumluluğundadır.

Birey olarak Türkçe için nasıl katkı sağlayabiliriz? sorusuna cevap olarak, Türkiye Bilişim Derneğince yürütülen, Bilişimde Özenli Türkçe Çalışmalarının yayımlandığı genelağ (internet) sayfasında yer alan "Birey Olarak Ne Yapabiliriz?"⁸ başlığı altındaki önerilerden bazılarını burada paylaşmak istiyorum:

"Türkçemizi, özenle kullanabilir, özensiz ve hatta özentili kullananları uyarabiliriz. Yurtdışında yerleşik Türklere, Türk kuruluşları tarafından yapılan duyurularda ilk dilin Türkçe olması için özen gösterilmesine dikkat çekebiliriz. Türkçe konusundaki bilgi ve bilinç düzeyimizi yükseltmek için Türkçe konulu yazı ve kitaplardan, Türkçedeki zengin sözlük kaynaklarından yararlanabiliriz. Türkçe harfleri doğru kullanmaya özen gösterip, bilgisayarlarda var olan yetenekleri kullanarak "İnternet Türkçesi" denen kullanımdan kaçınabiliriz. Türkçesi olan terimlerin Türkçelerini kullanabiliriz."

Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Bye-Bye Türkçe⁹ kitabında;

"Türkiye'nin kurtuluşu, Türkçe'nin kurtuluşuna bağlıdır. Bu amaçla Kültürel Kurtuluş Savaşı vermek durumundayız" demektedir.

Atatürk, önderlik ettiği ve başarıyla sonuçlandığı Kurtuluş Savaşı'nın ardından, büyük bir öngörüyle "...bundan sonraki iş irfan ordusunun" demiştir. Bugün önemli olan, Atatürk'ün ölümünden sonra bireylerin Türkçeyi koruma bilincine eriştirilmesi konusunda öğretim alanında ne ölçüde başarılı olunduğu ve nerede yanlış yapıldığı değerlendirmelerinin doğru yapılabilmesi, geçmişte yapılan yanlışların yinelenmemesidir.

Bizler, bugünün kuşakları olarak, Atatürk'ün hasta yatağında söylediği şu sözü kesinlikle unutmayarak Türkçemize sahip çıkmalıyız: *"Arkadaşlara selam, dil çalışmalarını sakın gevşetmeyin."*

⁸ <http://bilisimde.ozenliturkce.org.tr/birey-olarak-ne-yapabiliriz-2/> , 10.10.2019

⁹ Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Bye-Bye Türkçe, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002

Ahmet Pekel, Türkçeyi Özenli Kullanmak Hepimizin Sorumluluğudur, Çağdaş Türk Dili Dergisi, Dil Derneği, Ankara, Aralık 2019, Sayı 382, Sf. 581-587